

УДК 37.013:73.091.4 (092)

ВОЛОДИМИР МОРГУН

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка

ПАРАДОКСИ ПЕДАГОГІЧНОГО ГУМАНІЗМУ, АБО ЯК ЛЮБИТИ ДІТЕЙ ЗА АНТОНОМ МАКАРЕНКОМ ТА ЯНУШОМ КОРЧАКОМ

Стаття присвячена порівнянню поглядів видатних педагогів-гуманістів ХХ століття, українського – А.С.Макаренка та польського – Я.Корчака, в транскультурному освітньому діалозі.

Ключові слова: педагогіка Макаренка, педагогіка Корчака, порівняльна педагогіка.

«...У теорії виховання ми часто забуваємо про те, що повинні вчити дитину не лише цінувати правду – але й розпізнавати брехню, не тільки любити – але й ненавидіти, не тільки поважати – але й зневажати, не лише погоджуватися – але й заперечувати, не тільки слухатися – але й бунтувати...».

Януш Корчак. Як любити дитину

«Чудова людина, що мала відвагу довіряти дітям і молоді, котрими займалася, настільки, щоб передати в їхні руки питання дисципліни й довірити окремим дітям найскладніші завдання, пов'язані з дуже великою відповідальністю».

Жан Піаже (про Януша Корчака)

Постановка проблеми, аналіз публікацій. Ставлення до фігури Макаренка і до його педагогіки [9] в Україні – різне. Але, судячи з масової педагогічної свідомості, на жаль, швидше негативне, ніж позитивне. По-перше, Макаренко майже втрачений як письменник. Світовий бестселер «Педагогічна поема» виключений зі всіх курсів літератури в українських школах. Позитивним контрастом служить приклад Росії, де «Педагогічна поема» перевидана без купюр і стала товщою в 1,5 рази.

По-друге, його спадок або виключається з історії української педагогіки, або визнається частково (відновлена, наприклад, не медаль Макаренка, а нагрудний знак – за успіхи в інтернатних установах для дітей без батьків), або начебто і визнається, але майже нічого не робиться на практиці.

...Коли «вірменському радіо» поставили питання «Чим наша педагогіка відрізняється від макаренківської?», то отримали відповідь: «Макаренко з «шпани» виховував людей, а ми з дітей дуже часто виховуємо «шпану». Світовою громадськістю не визнано два рекорди Гіннеса, що належать Макаренку: по-перше, безрецидивність його перевиховання; по-друге, двотомник директора Крюківського музею-садиби Макаренка П. Лисенка «Доли вихованців Макаренка», де цей рекорд, встановлений 3000-м колективом колоністів та комунарів, зафіксований.

Навпаки, гуманізм Януша Корчака тільки підсилює свої позиції в Україні [1]. Більше того, деякі українські дослідники асоціюють його ідеї з педагогікою серця Василя Сухомлинського, який, буцімто, повстав проти, буцімто, авторитарної педагогіки Макаренка. Але і гуманізм великого польського педагога єврейського походження не «сладково-сюсюкального» гатунку, він парадоксально-діалектичний: «Грізна проблема –

як ділити завойовані простори, які й кому давати завдання і винагороди, як освоїти підкорену земну кулю. Скільки і як розкидати майстерень, аби нагодувати жадаючі праці руки і мозок, як утримати людський мурашник у покорі та порядку, як застрахувати себе від злої волі та навiженства особи, як наповнити години життя дією, відпочинком, розвагами, уберегти від апатії, пересичення, нудьги. Як об'єднувати людей в дисципліновані союзи, полегшувати взаєморозуміння; коли роз'єднувати і ділити. Тут підганяти, підбадьорювати, там стримувати, тут розпалювати запал, там гасити» [8].

Досвід більш ніж 25-річного інтересу автора до педагогіки Макаренка [10], зустрічі з його вихованцями і макаренкознавцями СРСР, Європи, США і Японії дозволили зробити узагальнення, що були сформульовані як «три таємниці педагогіки Макаренка», які притаманні й педагогічному генію Януша Корчака.

Мега статті: провести порівняльний аналіз поглядів видатних педагогів-гуманістів ХХ століття, українського – А.С.Макаренка та польського – Я.Корчака, в транскультурному освітньому діалозі й довести, що секрет успіху педагогіки А.С. Макаренка, яка наслідує гуманізм Я. Корчака, завдячує трьом «таємницям», що відрізняють їхню інноваційну педагогіку від традиційної.

Виклад основного матеріалу дослідження. Таємниця 1: Все краще – дітям. Цю відому всім банальність великий педагог розумів не по-споживацькому (кращі цукерки – дітям, кращі іграшки – дітям, кращу одягу – дітям...), а зробив два істотні парадоксальні доповнення: кращі види праці – дітям; кращі види спілкування з кращими людьми «околотку» (довкілля) і світу – дітям.

Судячи з літератури міжнародних захисників дитинства, весь світ бореться з працею дітей. Але світ, одночасно, і не проти трудової педагогіки Макаренка. Де ж істина? А вона в тому, що в назвах книг такого роду часто економлять фарбу на словосполученні – «найшкідливіших». Якщо розставити всі крапки над «і», то світ бореться не з працею дітей, а з «найшкідливішими її вадами» (відлученням від школи, перевантаженням, дитячою проституцією, недоплатою за роботу і тому подібне).

Не перераховуватимемо всіх ремесел і видів сільської праці в макаренківській колонії імені М. Горького під Полтавою, скажемо про виробництво електросвердлилок та фотоапаратів у Харкові (!).

Краще спілкування – контакти з кращими людьми села, району, області, країни, світу. Пригадаємо, як колоністи Макаренка листувалися з М. Горьким і долистувалися до того, що той прибув з особистим візитом. Чи мало це виховне значення? Колосальне!

На всі керівні посади, пов'язані з роботою і дітьми, обидва педагоги прагнули ставити кращих людей, кращих фахівців. Те ж стосувалося і кола неформального спілкування, гурткової роботи і тому подібного. Кращі лідери забезпечували успіх справи, а успіх («мажор») надихав дітей із поганим минулим – ми не гірші за інших!

Нікому не спадало на думку: навіщо було колоністському педагогові дітей без батьків писати... «Книгу для батьків»? Відповідь – він хотів залучити до своєї педагогіки ще й батьків – правильна, але не повна. Гадаю, найважливіше для Макаренка було – описати різноманітний досвід сімейної педагогіки для того, щоб ознайомити з ним вихователів та впроваджувати надбання родинної педагогіки у «казьонних» спецзакладах, роблячи їх більш гуманними (людяними), більш затишними для дітей.

Чи не нагадує ця таємниця Макаренка парадоксальні педагогічні принципи (треба готувати дитину до реального життя; педагогіка – це наука про людину («Дітей нема – є люди...» [7; 12]) та заповіді виховання Корчака (нумерація згідно з цитованою працею, але порядок за логікою викладу): 6. Не забувай, що найважливіші зустрічі людини – це її зустрічі з дітьми. Звертай більше уваги на них – ми ніколи не можемо знати, кого ми зустрічаємо в дитині. 7. Не муч себе, якщо не можеш зробити щось для своєї дитини. Муч, якщо можеш – але не робиш. **Пам'ятай, для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все** (підкреслено мною. – В.М.). 8. Дитина – це не тиран, який заволодіває всім твоїм життям, не лише плід плоті і крові. Це та дорогоцінна чаша, яку Життя дало тобі на

зберігання і розвиток в ній творчого вогню. Це розкріпачене кохання матері і батька, в яких зростатиме не «наше», «своє» дитя, але душа, дана на зберігання [6].

Постає риторичне питання: «Чому Макаренко випускав у життя юну людину з чотирма документами («робив для дитини все!» – атестат, трудову книжку, кваліфікаційну книжку, ощадну книжку зі стартовим капіталом), а ми жаліємо кращим випускникам гімназичних або ліцейних, наприклад – математичних, класів дати, окрім атестата, кваліфікацію оператора комп'ютера»? Невже дармоїдство і безробіття стають виховними ідеалами?

Таємниця 2. **Якогома більше пошани до людини (дитини), якогома більше вимогливості до неї.** Міняти місяцями парадоксальний зміст (пошану-вимогливість) цієї біблейської істини не радий сам Макаренко. Про гуманізм педагогіки В.О.Сухомлинського [11] написані сотні дисертацій.

Знову звертаємося до парадоксальних педагогічних принципів (принцип любові; своєрідне уявлення про права дитини): 1. Право дитини на смерть. 2. Право дитини на сьогоднішній день. 3. **Право дитини бути тим, ким вона є;** врахування прав і можливостей батька й вихователя [7; 12]) та заповідей виховання Корчака: 5. Не принижуй! 3. Не зганяй на дитині свої образи, аби в старості не їсти гіркий хліб. Бо що посієш, те й зійде. 10. **Люби свою дитину будь-якою** – неталановитою, неудачливою, дорослою. Спілкуючись із нею – радій, тому що дитина – це свято, яке доки з тобою. 1. Не чекай, що твоя дитина буде такою, як ти, або такою, як ти хочеш. Допоможи їй стати не тобою, а собою [6].

За часів академіка Івана Зязюна на посаді ректора Полтавського педагогічного, коли, крім екзаменів, він увів співбесіди з абітурієнтами (на відміну від сьогоднішньої ситуації, коли нічого немає, крім сертифікатів незалежного тестування), тодішня аспірантка кафедри психології А.П. Коняєва запропонувала після відповіді абітурієнтів на традиційне питання – чому Ви вступаєте саме в педагогічний заклад (?): «Тому, що люблю дітей», – поставити додаткове запитання: «А чи любите Ви дорослих»? Це банальне питання виявилось дуже критеріально-диференційним: воно розбило абітурієнтів на три групи. Відповідь першої – терпіти не можу дорослих, тому й прагну в педагогічний – вказує на неприховані садистські нахили її представників. Відповідь другої групи – після досить тривалої паузи (на пошук правильної відповіді, яка б замаскувала негативне ставлення до дорослих) – про любов до дорослих, не дуже переконлива і свідчить скоріше про прихований садизм, а не філантропію. І тільки третя група абітурієнтів демонструє справжній гуманізм, бо без роздумів щиро відповідає – і дорослих люблю також.

Саме до такого типу людей належали великі педагоги – Корчак і Макаренко.

Таємниця 3: **Різновікові загони.** За бідністю ми ввели в шкільних класах вікову сегрегацію: 25-30 однолітків намагаються навчитися під керівництвом учителів, які знаходяться на досить віддалених вікових дистанціях від дітей. Чи варто дивуватися, що в боротьбі за душу дитини різновікові вуличні угруповання часто перемагають сегреговані за віком класні «колективи»?

Макаренко широко використовує різновікові об'єднання дітей у різних видах діяльності: від різновікових тимчасових загонів до дружби старших з молодшими. «Толочна» праця у Захаренка [3] за визначенням – різновікова. Під керівництвом відомого російського педагога Л.І. Новікової [5] цей принцип був розповсюджений і на виховний, і на навчально-дидактичний процеси школи.

Ця таємниця відповідає педагогічним принципам (принцип виконуваності вимог, які ставляться до дитини; визнання того, що діти – різні; спілкування з дитиною – на рівні можливостей її розуміння [7; 12]) та заповідей виховання Корчака: 4. Не стався до проблем дитини з висока. Життя дане кожному по силі і, будь упевнений, їй воно важке не менше, ніж тобі, а може бути – і більше, оскільки у неї немає досвіду. 9. **Умій любити чужу дитину.** Ніколи не роби чужій те, що не хотів би, аби робили твоїй. 2. Не вимагай від дитини плати за все, що ти для неї зробив. Ти дав їй життя, як вона може віддячити тобі? Вона дасть життя іншій людині, та – третій, і це безповоротний закон вдячності [6]. Тут Корчак іде далі за Макаренка, говорячи не про «різновіковий загін» людських поколінь у

колективі педагогічного закладу, але – про «різновіковий загін» людських поколінь освітнього закладу під назвою... планета Земля.

Допитливий читач знайде опис методів роботи з різновіковими учнівськими і виховними колективами в роботах Макаренка, Сухомлинського, Захаренка, Іванова, Волкова [2], Дьяченка й інших авторів. Блискуче доводить високу ефективність такої педагогіки у вищій освіті другий президент Міжнародної Макаренківської асоціації Іван Андрійович Зязюн [4].

Висновок і перспективи подальших розвідок. Парадокс гуманізму педагогіки Корчака, Макаренка, інших видатних педагогів світу полягає у праві дитини не стільки на смерть, скільки на життя.

У Росії та Україні блискучі приклади поєднання навчання з продуктивною працею показали С. Шацький, А. Макаренко, В. Сухомлинський, О. Захаренко, М. Андрієвський, І. Волков, І. Ткаченко, А. Самодрин, Н. Шиян, І. Зязюн [13] – у вищій школі та ін. У далекому зарубіжжі – німецький педагог Р. Вінекен, послідовники Вальдорфської школи Р. Штайнера, данський педагог Ганс Кофод, який отримав підтвердження успішності макаренківської педагогіки і на дорослих вихованцях, та ін. Згадаємо, що і академіки, і пересічні вчителі – представники народу. І освітня, і сімейна педагогіка – єдина складна педагогічна система.

Чому ж більшість із нас ухиляється в частині використання й творчого втілення народної трудової педагогіки в сучасних навчально-виховних установах? На думку вчителів праці, навіть сучасна шкільна програма трудового навчання не здатна забезпечити оволодіння базовими трудовими вміннями і навичками, а має оглядово-ознайомчий характер (!?). Чому в мирні часи ми довели масу дітей до безпритульності при живих батьках? Чому передова європейська вальдорфська педагогіка залишає учням на заняття ремеслами кожен третину кожного шкільного дня, а ми довилучали трудову педагогіку Макаренка, Ващенка, Сухомлинського, Ткаченка, Захаренка, Зязюна і фізичну культуру, взагалі, до випадків... смерті дітей вже не тільки на уроках фізкультури? Адже вона не реабілітаційна, але перш за все – превентивно-профілактична (Я. Береговий, М. Гетьманець, Л. Гриценко, Б. Наумов, С. Невская, Н. Ничкало, М. Окса, А. Остапенко, В. Рибалка, А. Фролов, Г. Хілліг, М. Ярмаченко та ін.). Невже ми наївно вважаємо, що, «прогавивши» всі сенсорні періоди залучення до праці дитини до 18 років, отримуємо працездатність і працелюбність молоді людини – після вісімнадцяти?!

Для порятунку людства вже замало уроків праці, вже замало уроків фізичного виховання, у найближчій перспективі слід подбати про відродження фізичної культури у найширшому розумінні, через відродження моторно-практичної форми опанування кожного навчального предмету: наприклад, драмгурток – для літератури, археологічні розкопки – для історії, піший туризм – для географії, виміри земельних ділянок – для опанування геометрії тощо.

Хіба потрібно доводити, що виховувати – набагато дешевше, ніж перевиховувати. Невже сумна мудрість – «Ніхто так не затоптує сліди попередників, як їх послідовники» – виявиться справедливою і в нашому випадку – щодо педагогіки гуманізму?

Список використаних джерел

1. Анищенко Е. Воспитание сердцем // Мир семьи. – 2010. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу к украинскому переводу статьи: <http://tronkablog.wordpress.com/2011/05/03/янушкорчак-виховання-серцем/>
2. Волков И.П. Цель одна – дорог много. Проектирование процессов обучения / И.П.Волков. – М.: Просвещение, 1990. – 159 с.
3. Захаренко О.А. Школа над Россю / О.А. Захаренко, С.М. Мазурик. – К.: Рад. школа, 1979. – 150 с.
4. Зязюн І.А. Педагогіка добра: ідеали і реалії / І.А. Зязюн. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
5. Новикова Л.И. Школа и среда / Л.И. Новикова. – М.: Знание, 1985. – 80 с.
6. Корчак Я. 10 заповедей воспитания [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psy-baby.livejournal.com/39046.html>

7. Корчак Я. Как любить ребенка; пер. с польск. К. Сенкевича. – М.: Изд-во «У-Фактория», 2007. – 384 с.
8. Корчак Я. Право ребёнка на уважение [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.jerusalem-korczak-home.com/y.k/pr.html>
9. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: в 8 т. / А.С. Макаренко. – М.: Педагогика, 1983-1986.
10. Моргун В.Ф. Психологія особистості в педагогіці А.С. Макаренка / В.Ф.Моргун. – Полтава, 2002. – 84 с.
11. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: у 5 т. / В.О. Сухомлинський. – К., 1976.
12. Януш Корчак. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Януш_Корчак

Стаття надійшла до редакції 10.02.2013

Моргун В.

Полтавский национальный педагогический университет имени В.Г.Короленко, Украина

**ПАРАДОКСЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ГУМАНИЗМА, ИЛИ КАК ЛЮБИТЬ ДЕТЕЙ ПО АНТОНУ
МАКАРЕНКО И ЯНУШУ КОРЧАКУ**

Статья посвящена сравнению взглядов выдающихся педагогов-гуманистов XX века, украинского – А.С.Макаренко и польского – Я.Корчака, в транскультурному образовательному диалоге.

Ключевые слова: педагогика Макаренко, педагогика Корчака, сравнительная педагогика.

Morgun V.

Poltava national pedagogical university of the name of V.Korolenko, Ukraine

**PARADOXES OF PEDAGOGICAL HUMANISM, OR HOW TO LOVE CHILDREN AFTER ANTON
MAKARENKOM AND YANUSH KORCHAK**

The article is devoted comparison of looks of prominent teachers-humanists of XX ages, Ukrainian – A.S.Makarenko and Polish – Ya.Korchaka, in trans-cultural educational dialog.

Keywords: pedagogics of Makarenko, pedagogics of Korchak, comparative pedagogics.